

Ekonomiska institutionen
Lunds universitet

EKH 470
VT 2005

Adam Smith och den problematiska värdeteorin

Susanne Andersson

Carl-Axel Olsson

Abstract

Adam Smith's economic theory is often subject to criticism, in which it is claimed to be inherently inconsistent. Recently, criticism from well-known scholars has arisen claiming Smith should be characterized a labor value theorist anticipating Karl Marx.

This study seeks to analyze whether such criticism is legitimate. Firstly, the economic theory of Smith is discussed in terms of consistency, and secondly, a number of typical and main points of the critique, from the most influential of his contemporary critics, are lifted up and analyzed.

The study concludes that Smith's economic theory should be considered consistent, stressing the fact that he did not initially formulate a generally applicable theory. Also, the criticism seems inconsistent and misplaced. It fails to show that the value theory of Smith is a labor theory of value.

Varans värde – en historisk återblick

"the problem of value must always hold the pivotal position, as the chief tool of analysis in any pure theory that works with a rational schema."

Schumpeter

Ända sedan antiken har filosofer och ekonomer haft stora svårigheter att bestämma vad det egentligen är som ger en vara dess värde och dess pris. Är det mängden arbete som lagts ned på att framställa varan? Och hur förklarar man i så fall priserna på Picasso och Monets tavlor eller fint årgångsvin? Eller är produkten värdefull endast och allenast därför att den går att använda till något, och att dess användning befrämjar någons liv och välbefinnande? Bestäms varans pris kanske utifrån någon objektiv och naturlig princip, oavhängigt mänsklig påverkan? Teorierna har genom historien varit många och vitt skilda.

Denna lära om prissättning och värdering har kommit att kallas "värdeteorilära". Med värdeteori menas helt enkelt en teori som förklarar vilket värde en vara har. Som redan nämnts har värdeteorin en lång historia och det är inte uppsatsens intention att på något sätt ge en heltäckande bild av denna. Syftet är istället framförallt att söka ge en bättre förståelse för värdeteorin i allmänhet och Adam Smiths värdeteori i synnerhet. För att uppnå detta kommer dels Adam Smiths forskning och idéer presenteras, dels kommer dessa att kontrasteras med invändningar dagens forskare gjort mot hans teori. Nutida doktrinhistorikers olika argument mot Smith kommer att jämföras med ansats att utröna om någon enhetlig kritik går att finna. Har de olika kritikerna samma tolkning och liktydliga invändningar mot Smith, eller tar deras kritik sin utgångspunkt i olika delar av Smiths arbeten? På grund av den synnerligen extensiva mängd litteratur som finns att tillgå inom det valda ämnet, samt givet den

tidsmässiga ramen för detta arbete, blir det nödvändigt att förlita sig på en kvalitativ metod med ett begränsat urval vid komparationen av olika källor. Komparationen ifråga är kontrasterande, vilket ska förstås som att granskningen av källorna görs främst utifrån antagandet att dessa sinsemellan rymmer skillnader som är av intresse att belysa. Ett visst rudimentärt inslag av hermeneutik kan sägas ingå, eftersom en text inte kan vara helt och evigt entydig. Med denna reservation kommer naturligtvis en så obestridbar tolkning som möjligt att sökas. Endast de delar av materialet som explicit diskuterar värdeteori kommer att granskas, då det är detta som är av intresse för denna undersökning. Med detta riskeras förvisso att den större syntetiska kontexten emellanåt lämnas därhän. Detta motiveras främst med avsikten att koncentrera analysen till den huvudsakliga frågeställningen och undvika intressanta, men för undersökningen irrelevanta, sidospår. Givet syftet med uppsatsen, så som det formulerats ovan, synes det svårgörligt att inom denna uppsats begränsningar finna någon vetenskaplig teori som okomplicerat kan appliceras fruktbart i granskningen av materialet.

Vidare återfinnes i bilaga 1 en biografi som förhoppningsvis kan bidra till en bättre förståelse för de olika personer och händelser som influerat Smith vid olika tidpunkter, och som i viss mån kan förklara den värderingsomsvängning Smith tillsynes gjorde.¹ Uppsatsen inleds med en historisk återblick som förhoppningsvis orienterar läsaren igenom tankarna om värdeteori som inrymdes i de större skolor och bland de filosofer som tydligast influerat Smith. Därefter följer en diskussion kring Smiths tankar om värdeteori och övriga forskares syn på denna. Slutligen sammanfattas resonemanget i en konkluderande diskussion och slutsats.

Dock bör en inledande begreppshandledning vara på sin plats. Som inom alla andra forskningsområden används en del termer och begrepp som på intet sätt är självklara.

---

¹ För mer om denna diskrepans, ofta kallad ”Das Adam Smith Problem”, se t.ex. Viner, 1928; Macfie, 1967; Haakonsen, 1981; Fitzgibbon, 1995; Witzum, 1998; Otteson, 2000.

Att vara bekant med dessa är grundläggande för den fortsatta förståelsen. Termen ”naturligt” eller ”rättvist” pris är ett sådant begrepp. En del filosofer och forskare har hävdat att det finns ett rättvist, eller naturligt, pris och mycket av den historiska värdeteorin har fokuserat på att definiera detta. Om ett sådant värde finns, är det självfallet av mycket stor vikt att kunna fastslås detta, bland annat för att människor vid byteshandel ska kunna veta värdet av sin vara. Vad som konstituerar detta pris är inte många helt eniga om. En tradition, arbetsvärdeskolan, menar att mängden arbete som lagt ner i varan avgör dess pris.² Denna teorins mest uppenbara problem står att finna i transformationsproblematiken, dvs. hur man på lämpligt sätt ska kunna omvandla värde och arbete till pris.³ En annan, och numera vanligare, inriktning är nyttoteoriskolan. Nyttoteoretikerna menar, som namnet antyder, att värdet består i den nytta som köparen kan få av varan. En subjektiv uppskattning, således, samt ett avfärdande av varors intrinsikala värde. Vidare finns olika kombinationer av jordränte- och arbetsvärdeteorier, som menar att en varas värde till exempel kan avgöras genom att väga samman kostnaden för brukandet av jorden och värdet av det nerlagda arbetet. Även andra parametrar, som kapitalistens ersättning för utlånade verktyg eller avkastning på kapital insatt i produktionsprocessen, kan vägas in i värdet, vilket görs av så kallade produktionskostnadsteoretiker.⁴

Värde brukar vidare delas in i bruksvärdet, dvs. värdet för den som använder varan och bytesvärdet, dvs. vilket värde varan har vid bytesaffärer med andra varor. I denna uppsats kommer fokus att ligga på bytesvärdet. Att dessa båda olika värdekomponenter inte hade någon naturlig koppling uppmärksammade av Adam Smith med den så kallade värdeparadoxen⁵. Värdeparadoxen är namnet som givets

---

² Arbetsvärdelärans mest kände profil är Karl Marx. Rötterna påstås ibland gå så lång tillbaka som till Aristoteles, ibland till Adam Smith. Marxisterna själva hänvisar gärna till sitt Ricardianska arv, även om det är tveksamt om Ricardo själv skulle varit nöjd med det.

³ Transformationsproblemet är i sig tillräckligt för en uppsats, och kommer inte att behandlas här. Intresserade hänvisas till t.ex. Dobb (1960); Meek (1956); Marx (1954); Sraffa (1960)

⁴ Detta är en teori som återfinns hos bland annat Locke (1998), Quesnay (1970) och, med vissa reservationer, Smith (1976)

⁵Se till exempel Smith, 1976:33; Meek, 1956:73ff

problemet med att en vara med mycket hög nytta för människorna, som vatten, kunde ha ett mycket lågt pris (värde).⁶ Historiskt sett har arbetets roll i värdeteorin varit stor, förvisso ofta sekundärt till nyttan, men ändå som en mycket inflytelserik faktor.

För att ge läsaren möjlighet att placera in Smith i en historisk kontext kommer detta arbete att inledas med en historisk återblick. Förhoppningen är att placandet av ovanstående begrepp och teorier i sitt sammanhang ska bidra till att skapa en större förståelse för det senare resonemanget. Aristoteles, skolastikerna och fysiokraterna får här agera representanter för perioden som föregår vårt primära intresseobjekt, klassikerna och då främst Adam Smith. Att just dessa skolor eller filosofer har valts beror på flertalet faktorer. Dels förespråkar de en relativt enhetlig syn, vilket gör att det går att finna tankar som löper genom samtliga skolor, dels är de utspridda över en längre tid och kan därför spegla sina respektive tidskontexter. Det är vidare tre välkända skolor, vilket kanske kan underlätta genomgången, och framförallt är det skolor där värdeproblematiken fått ta mycket utrymme. De har i viss mån byggt på varandras läror, även om det är svårt att finna direkta kronologiska band dem emellan. Skolastikerna bygger mycket av sin lära på Aristoteles, och Smith är i hög grad aristoteliskt influerad. Att äga kunskap om Aristoteles teorier blir därmed mer eller mindre nödvändigt för att uppnå en fullständig förståelse för den värdeteoritiska utvecklingstraditionen och i förlängningen Smith. Dessutom kom Smith under sina resor, något som behandlas under Smiths biografi, i kontakt med fysiokraterna och detta har till synes påverkat hans tankar.

Smiths påverkan på efterföljande teoribildningar lämnas däremot därhän. Smiths efterträdare och deras framgångar, till exempel neo-klassikernas försök att ersätta klassikernas teori med sin egen efterfrågestyrda teori, har inte direkt relevans för

---

⁶ Denna konflikt spädades på ytterligare med konstaterandet att vatten förvisso i samhället har ett lågt pris, men en människa som törstar ihjäl i öknen sannolikt anser vattnets värde vara i paritet med diamanter. Marginalisterna hjälpte slutligen till att få en lösning på problemet genom sin tillgång och efterfrågans-styrda prissättning.

denna studies syfte och får därför stå till sidan, liksom såväl Walras som Marshalls respektive lösning på problematiken, även om dessa samtliga skulle kunna bidra till en totalt sett bättre förståelse för utvecklingen av begreppet och dess innebörd och därigenom även för vårt nutida perspektiv.

Denna historiska exposé tar alltså sin utgångspunkt i Aristoteles⁷ (384-322 f Kr), som kort sammanfattat ansåg att värdet av en vara var knutet till nyttan, ty utan nyttoområde för varan skulle utbyte aldrig äga rum. Det är även Aristoteles som får anses vara upphov till åtskiljandet av bruks- och bytesvärde. Aristoteles menade att "[v]arje nyttighet har en tvåfaldig användning - den ena tillhör tinget som sådant, den andra gör det inte, såsom t. ex. när en sandal i ena fallet tjänar som skodon och i det andra fallet utbytes; båda sätten innebär ett brukande av sandalen, ty även den som byter ut sandalen mot något som han själv saknar, pengar eller livsmedel, nyttjar sandalen som sandal; men inte på dess naturliga sätt att brukas, ty den är inte till för att utbytas." Huvuddragen i dennas syn på värde kan då uttryckas som att bruksvärdet av en produkt eller en tjänst avgörs utifrån dess förtjänstfullhet för individen. Aristoteles skriver

"Thus (e.g.) the relation of the pleasant to pleasure is like that of the useful to the good: for in each case the one produce the other. If therefore pleasure be a kind of "good," then also pleasant will be a kind of "useful": for clearly it may be taken to be productive of good, seeing that pleasure is good."
(Aristoteles, 1950a:76)

Associerat med detta första påstående finns tre övriga iakttagelser. Användningsvärdet (use value) har en strikt subjektiv innebörd och kan variera mellan olika individer för

---

⁷ I den mån uppgifterna inte kommer från Aristoteles egna verk kommer kunskapen om Aristoteles i den historiska sammanfattningen från Robertson&Taylor, 1957; Sewall, 1981; Gordon, 1964; Kauder, 1953

samma vara. Alltså; vara A kan vara värd X för person S men Y för person T. Således står i Ethica "[...] the useful is not permanent but is always changing", vilket framförallt beror på mänskliga motiv- och preferensförändringar (Aristoteles, 1950a:23). Detta användningsvärde kommer, för alla produkter, vid någon tidpunkt att sjunka allt eftersom tillgången ökar.

"[...] external goods have a limit, like any other instrument, and all things useful are of such a nature that where there is too much of them, they must either do harm, or at any rate be of no use, to their possessors" (Aristoteles, 1950d:7-10)

Efterfrågan på en viss vara eller tjänst är en funktion av dess användningsvärde och kommer att variera beroende på om varans användningsområde är extensivt eller begränsat. Användningsområdet, och därmed efterfrågan, för en produkt ökar enligt Aristoteles i de fall varan innebär iögonfallande konsumtion.

"Again, those things which we are seen to possess are better than those which we are not seen to possess, since the former have the air of reality. Hence wealth may be regarded as a greater good if its existence is known to others." (Aristoteles, 1950b:14-16)

Aristoteles går här efter in på bytesvärde, vilket härleds från användningsvärde såsom det uttrycks genom efterfrågan på marknaden.

"All goods must therefore be measured by some one thing, as we said before. Now this unit is in truth demand which holds all things together (for if men did not need one another's goods at

all, or did not need them equally, there would be either no exchange or not the same exchange.” (Aristoteles, 1950a:26-29)

Samt:

”That demand holds things together as a single unit is shown by the fact that when men do not need one another, i.e. when neither needs the other or one does not need the other, they do not exchange” (Aristoteles, 1950a:6-9)

Efterfrågan, och således bytesvärdet, kan dessutom i viss mån sägas vara påverkat av tillgången, eller snarare hur lätt det är att anförska sig varan i fråga:

”Another rule that the more conspicuous good is more desirable than the less conspicuous, and the more difficult than the easier: for we appreciate better the possession of things that cannot easily be acquired.” (Aristoteles, 1950a:28-30)

För Aristoteles är alltså nyttovärdet högst subjektivt och beroende på varans förmåga att skapa värde för den specifika individen. För vissa sällsynta varor är själva sällsyntheten det som skapar värde, alltså känslan av stolthet, prestige *et cetera* vilket dock inte motsäger nyttoteorin, då själva känslan av ägande i detta fall konstituerar nyttan. De fyra ovanstående punkterna kan då sägas forma en sammanhängande entitet om än icke en fullständig teori för ekonomiskt värde.

Tydligt präglade av Aristoteliska tankegångar var skolastikerna⁸. Bland dessa, där Tomas av Aquino får ses som portalfigur, ansågs ekonomi i dagens bemärkelse vara

---

⁸ Avsnittet om skolastikernas syn på värdeteori i hämtat från Zuniga,1997; Grice-Hutchinson, 1952; Gray, 1963; Blaug, 1978

underordnad etik och juridik. Med detta i åtanke är det inte så märkligt att den skolastiska doktrinen ekonomiska teori är byggd kring framförallt två källor; romerska rätten och grekisk filosofi. Med grekisk filosofi åsyftas främst Aristoteles, majoriteten skolastiker hänvisar till honom som enbart "Filosofen". Med detta i beaktande är det heller inte konstigt att ekonomiskt värde, liksom för Aristoteles, inte var att se som intrinsikalt utan snarare ett värde som gavs ett föremål grundat på dess önskvärdhet, nytta och sällsynthet. Dock var skolastikerna ambivalenta i sin argumentation för detta, någon som vi snart ska se. Vid behandling av "rättvist pris" utgår Aquino från den romerska rättens kontraktsteori. För Aquino förefaller det rättvisa utbytet inte med nödvändighet äga rum mellan två objekt med samma förutomstående uppskattade värde (det "objektiva" värdet), utan snarare genom parternas ömsesidiga överenskommelse. Båda, eller i förekommande fall alla, som ingår ett avtal bestämmer vilka varor som ska bytas och slår därmed fast varans subjektiva bytesvärde för dessa individer. Liksom Aristoteles kommer alltså skolastikerna fram till att en vara A kan vara värd X för person S, men Y för person T. Pris gör det möjligt att förmedla det subjektiva värdet som säljaren anser att varan har och göra det möjligt för en större mängd köpare att beräkna om priset är i paritet med det subjektiva värdet varan kan ge honom. Enligt Aquino behövs dock även vissa andra beräkningar för att se om det är värt att köpa varan. Om person S vill köpa varan A men själv kan tillverka A motsvarande en kostnad X (tid, inköp av verktyg och material, eventuell utbildning *et cetera*) kommer han bara att köpa varan om priset är $< X$. Liknande princip gäller i fallet som Aquino exemplifierar med en skomakare som önskar majs till middag. Skomakaren måste då beräkna hur många skor han måste tillverka för att majsodlaren ska få ett pris som gör att han accepterar bytet. Detta innebär inte att skolastikerna anser att arbetsvärdet på något sätt är grundläggande för prisbestämningen. Det huvudsakliga övervägandet sker i samband med nyttan. Och eftersom inget intrinsikalt värde finns så måste varan skifta i såväl värde som pris beroende på köpare. Aquino förklarar det på följande sätt:

"This one thing which measures all other things is, in truth, the need which embraces all exchangeable goods insofar as all things are referred to human needs."

Här kommer dock ambivalensen in. Aquino påstår att det finns ett "rättvist" pris, eller snarare det tidigare omtalade "allmänt uppskattade priset som en viss vara kan anses ha". Detta pris är framförallt kostnadsbaserat, vilket följer av det fortsatta resonemanget. Detta rättvisa pris speglar tillgångssidans fluktuationer genom att fler tillverkare skapar en större marknad för säljaren och ger köparen ett mer gynnsamt läge. Även om köpare S är beredd att ge X för en vara som säljare T är beredd att sälja för X så kommer inget byte att äga rum mellan dessa om säljare U erbjuder köpare S samma vara för $< X$. Huruvida säljare T eller säljare U kan gå ner mest i pris beror på sådant som arbetskostnad, såväl som övriga kostnader, tillsammans med kompensationer för risk osv. Om inte säljaren får betalt för sina utlägg så äger inget byte rum. Priset är därför inte enbart beroende på nyttan, även om denna är grundläggande för att bytet skall äga rum, utan det slutgiltiga priset präglas även av utomstående faktorer. Den skolastiska skolan är alltså, liksom de flesta skolor, inte fullkomligt enhetlig. Hos framförallt de tidigare skolastikerna går det att finna synen på ett rättvist pris som då är framförallt en funktion av kostnaden. Det finns också ett flertal forskare som menar att förekomsten av arbetsvärdeelement i skolastikernas verk är mer genomgående än vad som antytts ovan. Framförallt är det tre specifika områden där dessa forskare anser att det är uppenbart att en arbetsvärde teori förespråkas. För det första är det anslutandet till idén om begränsad produktionskostnad vid bestämmandet av ett rättvist pris, för det andra den grundläggande ambivalensen Aquino uppvisar då han förespråkar arbetsteori gällande egendom (men en nytte teori rörande ekonomiskt värde) och för det tredje är det

dispyten rörande bytesvärde som finns hos 1500- och 1600-talets skolastiker.⁹ Den kanske främsta forskaren inom detta område, Grice-Hutchinson, visar då också på hur Smiths betoning av arbetskostnad härstammar från dessa skolastiker genom Grotius, Pufendorf och Francis Hutcheson.

I en diskussion om Smiths föregångare utgör fysiokraterna ett viktigt inslag. Dessa var till viss del samtida med Smith, men kan räknas till föregångare så till vida att de påverkade Smith med idéer som tidigare varit för honom okända. Fysiokraterna ansåg att nationens välstånd var enbart beroende av jordbruket. Jord, i betydelsen mark, var det enda som skapade värde. Fysiokraternas principer framfördes första gången av Richard Cantillon, som 1756 publicerade "Essai sur la nature du commerce en général" (Essay on the general nature of commerce). Cantillons verk cirkulerade i de franska kretsarna runt 1730 och dennes påverkan på andra fysiokrater, såsom Quesnay, är väl dokumenterad (Schumpeter, 1954:217). Cantillons idéer kom även att utvecklas av Quesnay, som Smith under sin tid i Frankrike kom att umgås med. Quesnay är av många ansedd vara den första moderna ekonomen. För att få en insikt i vidden av Quesnays bredd kan nämnas att han redan 1750 presenterade ramverket för input-output-analysen, som kom att fullbordas av Leontief först på 1930-talet¹⁰. Quesnay utvecklade även en generell jämviktsteori som Walras och Keynes spann vidare på under 1900-talet och han var bland de första att analysera ekonomisk tillväxt som en funktion av kapitalackumuleringen. Som en parentes kan nämnas att trots att Smiths fysiokratiska påverkan oftast förklaras med kontakten med Quesnay under åren i Frankrike, finns det indikationer på att Smith redan innan detta var påverkad av de fysiokratiska tankegångarna. Ett exempel är Higgs som menar att Smith läst och inspirerats av främst Cantillon flera år innan han reste till Frankrike. (Higgs, 1959:12), men även Dobb menar att man i Smiths tidigare föreläsningar, daterade innan 1764,

---

⁹ Dessa punkter har inte berörts här då detta stycke är tänkt att ses som en översikt av de huvudsakliga skolastiska dragen. Intresserade läsare hänvisas till Grice-Hutchinson (1952).

¹⁰För en mer fullständig bild bör nämnas att Quesnay egentligen kan sägas ha inspirerat Marx enkla och utvidgade reproduktion och att denna i sin tur inspirerat Leontief.

kan finna fysiokratiska tankar i embryoform, eventuellt inspirerade av Cantillon (Dobb, 1973:42).

Fysiokraternas värdeteori har tydliga influenser av skolastikerna och Aristoteles, även om deras betoning av jord som det produktiva i en ekonomi var ett – i dessa sammanhang – nytt inslag.

”The land is the source or matter from whence all wealth is produced. The labour of man is the form which produces it: and wealth in itself is nothing but the maintenance, conveniencies, and superfluities of life.” (Cantillon, 1755:1)

Fysiokraterna delar upp samhället i tre klasser: den produktiva klassen (bönderna), landägarna (mottagare av jordränta) och den sterila klassen (handelsmän, hantverkare och tillverkare av olika slag) (Gray, 1963:92). Den sterila klassen kunde inte medverka till landets välstånd, utan kunde enbart göra vinster genom att exploatera bönderna och inte betala dem det verkliga värdet för sina jordbruksprodukter. Det enda av värde den sterila klassen kunde tillföra var materialkostnad (cost of material) och sin arbetskraft. Denna klass, menades det, kunde bara ta råmaterial och förändra dess utseende, men kunde inte öka värdet av varan (Pribram, 1983:56-57). Här dras alltså principen om ett rättvist pris ett steg längre, och utesluter möjligheten till värdeökning.

”The real or intrinsic value of metals is *like everything else* [min kursivering] proportionable to the land and labour that enters into their production. The outlay on the land for this production is considerable only so far as the owner of the mine can obtain a profit from the work of the miners when the veins are unusually

rich. The land needed for the subsistence of the miners and workers, that is the mining labour, is often the principal expense and the ruin of the proprietor.” (Cantillon, 1755:4)

Det förefaller alltså som om Cantillon även på andra områden än jordbruksprodukter förespråkar en jordvärdeteori som bär likheter med den arbetsvärdeteori som kom att slutligen presenteras av Marx. Senare påminner dock Cantillons resonemang snarare om det skolastiska, med ett fluktuerande kring ett visst intrinsikalt värde, där jordvärdeteorin kompletterats med andra element.

”The market value of metals, as of other merchandise or produce, is sometimes above, sometimes below, the intrinsic value, and varies with their plenty or scarcity according to the demand. But as these metals are found useful, and are employed in the service of life, they will always have a market value corresponding to their plenty or rarity and the demand for them; and they will always be mined to replace what is lost by daily use.” (Cantillon, 1755:7)

Här påpekar alltså Cantillon att efterfrågan, en begränsad tillgång eller varans användbarhet (nyttan) påverkar värdet. Senare skriver han dock att detta inte ska förväxlas med det intrinsikala värdet, utan att varor som värderats med ovanstående parametrar har ”but an imaginary value” (Cantillon, 1755:16). Det egentliga värdet av en vara är fortfarande proportionellt med jordräntan och arbetskostnaden, medan det finns ett uppfattat värde som är skilt från det intrinsikala. Detta uppfattade värdet är närmast att liknas vid ett marknadsvärde eller pris, vilket kan fluktuera kring det egentliga värdet. Cantillon skriver:

”It is clear that the quantity of produce or of merchandise offered for sale, in proportion to the demand or number of buyers, is the basis on which is fixed or always supposed to be fixed the actual market prices; and that in general these prices do not vary much from the intrinsic value.” (Cantillon, 1755:11)

Detta resonemang återkommer hos Smith och andra förespråkare i den så kallade ”klassiska skolan”¹¹. De filosofer som anses tillhöra denna skola diskuterade primärt arbetsvärdeteori men även andra former av kostnadsvärdeteori¹² framfördes. Anhängarna av den klassiska skolan var av åsikten att en värdeteoris huvuduppgift var att förklara vad som determinerar den köpkraft som innehavet av en viss vara vanligtvis innebär för sin ägare.¹³ Under konkurrens och på lång sikt kommer varorna att säljas till ett pris ungefärligt överensstämmande med dess produktionskostnad inklusive en viss bruklig profit, menade dessa. Förändringar i tillgång och efterfrågan kan dock komma att orsaka temporära fluktuationer kring detta ”naturliga” pris. Det är det ”naturliga” priset, motsvarande produktionskostnaden, som konstituerar varans *värde*.¹⁴ Pris hade en framskjuten roll hos klassikerna och bland annat Smith angrep denna genom att skilja på “nominellt värde” (summan pengar som någon var beredd

---

¹¹ Termen klassiska skolan, eller klassikerna, har troligtvis myntats av Marx men används numera i ett vidare perspektiv och sällan så som Marx menat. Vilka som ska innefattas i denna skolan förefaller vara en ständig anledning till dispyt. I denna uppsatts används begreppet för att beskriva den politiskt ekonomiska skola som kan sägas sträcka sig från Petty till Ricardo i England, samt från Boisguillebert till Sismondi i Frankrike. (Meek, 1956:11)

¹² Här används kostnadsvärde så som definierat av Ronald Meek som menar att begreppet innefattar ”any theory which approaches the problem of the price of a commodity from the angle of the ‘cost’ (including profits) which have to be covered if it is to be worth a producer’s while to carry on producing it”. Han förklarar vidare ”[s]ome ‘cost theory’ say no more than that the equilibrium price is determined by the cost of production; others go further and seek for an ultimate determinant of the cost of the production it self.” (Meek, 1956:77)

¹³ ”vanligtvis” har här betydelsen att förutsättningen är att det föreligger konkurrens

¹⁴ Bland dagens ekonomer har denna definition ytterst få anhängare, även om en del av de som influerats av Marshall inte skulle se tankegångarna som fullständigt felaktiga. Invändningarna idag skulle troligtvis framförallt rikta sig mot den emfas som läggs på användandet av arbetskraft som värdedeterminator och dess envisa motstånd att se nytta, eller tillgång, som en påverkande faktor.

att byta mot en viss vara) och “faktiskt värde” (mängden arbete som krävdes för att producera varan).

Petty introducerade den fundamentala distinktionen mellan marknadspris och naturligt pris. Marknadspriset, menar han, påverkas av så många olika och kortvariga influenser att det är svårt, om inte omöjligt, att söka förutspå. Det naturliga priset är däremot, enligt till exempel Petty, men även Smith och Ricardo, resultatet av systematiska och ihärdiga krafter strävandes mot ett speciellt mål. Precis som för Cantillon och fysiokraterna tenderar marknadspriset att alltid närma sig och röra sig kring det naturliga priset. Vad som var grunden till det naturliga priset skilde sig mellan olika klassiker. Petty lanserade här en “jord- och arbetsvärdeteori”. Smith begränsade arbetsvärdeteorins giltighet till de förkapitalistiska stadierna och slog fast att det naturliga priset är ett resultat av lön, profit och räntor i avvägning. Ricardo var inne på vad som närmast kan klassificeras som en produktionskostnadsvärdeteori.

Denna historiska återblick har ett bestämt syfte: att skapa en grundläggande förståelse för den värdeteoretiska utvecklingen före och samtidigt med Smith. Det förefaller rimligt att antaga att dennes teorier inte skapades i ett vakuum och att således denna historiska återblick utgör ett nödvändigt avstamp för analysen av Smiths värdeteori. Genom att i analysen återknyta till olika element i tidigare värdeteoribildning kan en större förståelse erhållas för de resonemang Smith för. Vidare kan det underlätta även förståelsen av kritiken som riktats mot honom, eller i föreliggande fall hjälpa till att avfärda kritiken.

Smith och hans arbete

Smiths genomgående intresse i filosofin och (den politiska) ekonomin var att analysera hur individer, i egenintressets¹⁵ namn, oavsiktligt samarbetar för att skapa och upprätthålla ett kommersiellt och civiliserat samhälle. Smith menade att ett samhälle har autonoma mekanismer som kontrollerar egenintresset utan behov av påtvingade yttre krafter såsom lagstiftning och reglering. Begreppet ”den osynliga handen” används här för att förklara detta marknadsanpassade samhälle¹⁶. Hans moralfilosofi kan bäst sammanfattas i begreppen egoism¹⁷ och sympati¹⁸, medan den ekonomiska devisen lyder ”exchange of equivalents”. Smith utgår, åtminstone i första utgåvan av *The Theory of Moral Sentiments*, från ett homogent samhälle av jämställda och egoistiska individer. Här förefaller Smith inte anse att det föreligger några skillnader mellan individernas samvete och den allmänna opinionen. Han behandlar dock detta senare, under sina lektioner i rättsvetenskap, och erkänner där att sympatibegreppet historiskt sett varit mycket relativt. (Cannan, 1896:103)

¹⁵ Egenkärlek ska inte ses som någonting banbrytande i Smiths analys, eller något specifikt för Smith. Snarare är det ett vanligt element hos tänkare sedan Renässansen där vissa menat att det måste kontrolleras då det är ont, medan andra delar Smiths åsikt. Hobbes accepterade individens naturliga rättigheter, men postulerade statens absoluta rätt för att garantera fred vid samexistens av människor. Locke menade att denna samexistens fredlighet vilade på andra premisser och introducerade arbetsvärdeteorin gällande ägande (inte värde). Även franska upplysningstänkare, såsom Voltaire, argumenterade för att utan egenkärlek kunde inget samhälle formas och upprätthållas. Rousseau försökte lösa den påstådda kontradiktionen mellan egenkärlek och social ordning genom att hävda att den mänskliga medvetandet består av principerna egenkärlek samt empati och att självkänslan kontrollerades av empatin.

¹⁶ Detta begrepp har enligt nyare forskning feltolkats. Rothschild tar i sin bok upp detta begrepp som en av poängerna där hon försöker visa att Smith är missförstådd och inte är den liberala marknadsvän han ansetts vara. Rothschild pekar på att Smith endast en gång använde detta uttryck och att det först ett sekel senare började ses som ett centralt begrepp i hans verk. (Rothschild, 2001). Jag väljer trots detta att använda begreppet i sin ursprungliga tolkning, då jag anser att det snarare än ett citat, är ett övergripande tema för hela boken. För stöd för uppfattningen att begreppet bör tolkas som en metafor för de autonoma krafterna i samhället, det vill säga den ursprungliga tolkningen, se t.ex. Blaug (1978); Meek (1956); Hayek (1979)

¹⁷ Smith menade att människans sanna natur är egoistisk. Det är utifrån detta varje moralsystem måste förstås, då mänskliga handlingar främst motiveras av egenintresse, eller egenkärlek. (Se t.ex. Smith, 1982:86;184;213)

¹⁸ Sympatibegreppet ska inte tolkas som ett snävt uttryck för medlidande utan snarare är sympati den grundläggande, mänskliga förmågan att kunna sätta sig in i någon annans situation. I sin kritik mot Hobbes och hans gelikars syn på egenkärlek (se fotnot 16) skriver Smith: ”Sympathy, however, cannot in any sense, be regarded as a selfish principle. When I sympathize with your sorrows or your indignation, it may be pretended, indeed, that my emotion is founded in self-love, because it arises from bringing your case home to myself, from putting myself in your situation, and thence conceiving what I should feel in the like circumstances. But though sympathy is very properly said to arise from an imaginary change is not supposed to happen to me in my own person and character, but in the person with whom I sympathize. (Smith, 1982:317)

I denna uppsats begränsas behandlingen av Smith till att beröra framförallt värdeteorin. Detta gör att det är i huvudsak *Wealth of Nations* och i viss begränsad utsträckning *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms, delivered in the University of Glasgaow by Adam Smith*¹⁹ (Cannan, 1896), av Smiths egna verk, som kommer att användas.

Smiths värdeteori är intressant av många anledningar, och har på senare tid blivit allt mer uppmärksammas. Hans arbeten förefaller enligt vissa uttolkare förespråka en arbetsvärdeteori och dessa menar att han därför ska ses som marxistisk föregångare²⁰. Andra vidhåller den klassiska synen på Smith som liberal pionjär. Merparten forskare och uttolkare är dock fortfarande ense om att Smith framförallt lade grunden för den idétradition som kom att utvecklas av neoklassiker. Dock innebär denna divergens vissa problem. Om man anser att stringens och konsekvens är av betydelse vid utformandet av en ekonomisk teori är Smiths teori problematisk. Att olika forskare kan komma fram till att samma författare förespråkade två så olika värdeteorier innebär antingen att Smiths teori är väldigt ambivalent eller att han blivit ytterst feltolkad.

Vi kommer under den följande framställningen att gå djupare in på vad Smith egentligen menade, och analysera hans behandling, samt utvalda doktrinhistorikers tolkning av, begrepp som ”labor embodied”²¹ och ”labor commanded”²², det förkapitalistiska stadiet och den arbetsvärdeteori som förespråkas här i kontrast mot senare stadier, produktionskostnadsteorins komponenter i kontrast till arbetsvärdeteorins dito, samt värdets egentliga ursprung.

---

¹⁹Hädanefters endast benämnt *Lectures*

²⁰ Bland annat Rothschild (2001) och Meek (1956) tillhör denna grupp forskare, även om de inte är inbördes överens om varför Smith ska räknas som arbetsvärdeteoretiker

²¹Hädanefters översatt som nedlagt arbete.

²²Hädanefters översatt som kommenderbart arbete, eller rätten att förfoga över X arbete.

Att förstå Smiths tidiga syn på värdeteori och följa hans personliga utveckling i ämnet kan underlätta förståelsen för den mer utvecklade teori som läggs fram i *Wealth of Nations*. Hans teori framstår då som mer stringent än vad som ibland framförs (Meek, 1956:45) Låt oss därför börja med *Lectures*, där Smiths syn på ekonomin kan sägas påminna mer om Humes och Cantillons syn, än den som Smith själv senare anammar i *Wealth of Nations* (Meek, 1956:46). Det förefaller som om Smith ytterst behandlar ett samhälle där produktionen upprätthålls, mer eller mindre enbart, av oberoende hantverkare som äger sina egna produktionsmedel eller samarbetar i kooperativa enheter (Cannan, 1896:220). Begrepp som kapitalackumulation och arbetsdelning har trots den stora roll som Smith senare tillkänner begreppen alltså en mycket undanskymd roll i *Lectures*. Vidare finns det ingenting som tyder på att Smith erkände den naturliga profitkvoten (natural rate of profit) någon betydelse, såsom görs i *Wealth of Nations*. Vissa profitdiskussioner förs i boken, men då i betydelsen förtjänst eller direkt ersättning för en viss transaktion. Naturlig, eller normal, profitkvot i betydelsen ersättning för investeringar i produktionen, är inte behandlad i *Lectures* (Cannan, 1896:215-225).

I denna tidiga ekonomi, som kanske bäst kan liknas vid det Smith i *Wealth of Nations* benämner som "early and rude stage of society" (Smith, 1976:53), är det inte förvånande att Smith behandlar frågan "What circumstances regulate the Price of Commodities?" på ett lite annorlunda sätt än i den mer utvecklade ekonomin som han senare ponerar. Smith utgår här från Cantillons uppdelning i "marknadspris" och "intrinsikalt värde", det senare uppbyggt av värdet av den nerlagda arbetskraften (value of labour) samt värdet i jord som utnyttjats (value of land) (Cantillon, 1755:57). Smith gör här en viktig invändning och avviker från Cantillons syn att det intrinsikala värdet i en vara styrs av det *faktiska* arbetsvärdet (det vill säga betalningen arbetaren får). Smith menar istället att detta naturliga (eller intrinsikala) pris bör grundas på vad

Smith kallar det *naturliga* arbetsvärdet (natural price of labour). Detta motsvarar den summa som måste betalas för att arbetaren ska känna sig tillfreds med och inspirerad till att fortsätta arbeta, att ”[...] maintain [the labourer] during the time of labour, to defray the expense of not living long enough, and of not succeeding in the business” (Cannan, 1896:176).

Denna syn skulle komma att delvis förändras under de trettio år som passerar mellan *Lectures* och *Wealth of Nations*. Den värdeteori som diskuteras i *Lectures* förhåller sig främst till det första av fyra samhällsstadier²³, medan Smith senare söker skapa en mer generellt applicerbar och således heltäckande värdeteori. Resterande framställning berör denna utveckling av Smiths ”mogna” värdeteori så som den framställs i *Wealth of Nations*. Upplägget kommer att följa bokens struktur så som beskriven av Smith även om olika delar kommer att få spela olika stora roller i vår framställning.

”In order to investigate the principles which regulate the exchangeable value of commodities, I shall endeavour to shew, **First**, what is the real measure of this exchangeable value; or wherein consists the real price of all commodities. **Secondly**, what are the different parts of which this real price is composed or made up. And, **lastly**, [...] what are the causes which sometimes hinder the market price, that is, the actual price of commodities, from coinciding exactly with what may be called their natural price” (Smith, 1976:33).

---

²³Smith menade att samhället utvecklades (eller borde utvecklas) genom fyra samhällsstadier, där jägarsamhället är ursprungsnivån, följt av herde-, agrar- och handels-stadiet i nämnd ordning. Samhället bygger i de olika stadierna upp institutioner som skapar förutsättningar för att övergå till nästa stadie.

Fokus kommer att ligga framförallt på första frågeställningen om vad som utgör det riktiga måttet på bytesvärde enligt Smith. Därefter behandlas mer översiktligt vilka komponenter som konstituerar det naturliga priset samt slutligen hur det kommer sig att priserna fluktuerar kring detta naturliga pris. Poängen är naturligtvis, precis som Smith skriver, att förklara vad som styr och reglerar värde och prismekanismen. Avsnittet avslutas med en diskussion om hur Smiths värdeteori bör kategoriseras.

På många sätt förefaller Smith att företräda en annorlunda samhällssyn i *Wealth of Nations* än den han tidigare företrätt. Kanske står anledningen till detta att finna i den historiska kontexten. Under tiden för *Wealth of Nations* författande var samhällsutvecklingen i allmänhet, och utvecklingen i Glasgow i synnerhet, under kraftig förändring (Meek, 1956:54). Glasgows ekonomiska utveckling var under 1750-1760 oerhört snabb och de nya samhällsstrukturerna krävde nya ekonomiska modeller. Smith började då forma en ny teori, med delvis nya drivmekanismer, som bättre skulle motsvara den samhällsutveckling som pågick. Skillnaden mellan kapitalstock och kapitalackumulation uppmärksammades liksom skillnaden mellan profit och lön, och följaktligen skillnaden mellan de två klasserna som uppstår profit respektive lön. Låt oss börja med att fastslå det samhälle som Smith utgår ifrån. I inledningen av *Wealth of Nations* är Smith mycket tydlig i sin beskrivning av samhällsekonomin.

”The annual labour of every nation is the fund which originally supplies it with all the necessaries and conveniences of life which it annually consumes, and which consist always either in the immediate produce of that labour, or in what is purchased with that produce from other nations. [...] The cause of this improvement (in social well-being) in the productive powers of

labour, and the order, according to which its produce is naturally distributed among the different ranks and conditions of men in the society, make the subject of the First Book of this Inquiry” (Smith, 1976:1-2).

Smith menar alltså att samhällets välstånd var direkt beroende av ekonomisk produktivitet. Denna produktivitet skapas av nationens arbetskraft och dess färdigheter med råmaterial och verktyg till deras förfogande. Arbete är källan, eller orsaken, till landets välstånd.

En annan mycket viktig komponent i Smiths samhällssyn är arbetsdelning och Smiths diskussion om värde anknyter därför naturligt till hans diskussion om arbetsdelning. När produktionen i ett samhälle karakteriseras av arbetsdelning kommer varje individ att önska varor som han inte själv har förmågan att producera. Den största delen av dessa önskningar tillgodoses genom att byta överskottet från sin egen produktion mot överskottet av någon annans produktion (Smith, 1976:26). Varje vara ger då ägaren “the power of purchasing other goods”, vilket innebär att varan får ett bytesvärde. Byteshandel är alltså egentligen byte av olika sociala aktiviteter. Smith skriver om detta:

”Every man is rich or poor according to the degree in which he can afford to enjoy the necessaries, conveniences, and amusements of human life. But after the division of labour has once thoroughly taken place, it is but a very small part of these with which a man's own labour can supply him. The far greater part of them he must derive from the labour of other people, and he must be rich or poor according to the quantity of that

labour which he can command, or which he can afford to purchase. The value of any commodity, therefore, to the person who possesses it, and who means not to use or consume it himself, but to exchange it for other commodities, is equal to the quantity of labour which it enables him to purchase or command. Labour, therefore, is the real measure of the exchangeable value of all commodities” (Smith, 1976:34).

Detta resonemang är ingalunda entydligt. Smith förefaller utgå från en teori om nerlagt arbete som värdeskapande, men övergår till att konstatera att värdet egentligen består i hur mycket arbete varan tillåter sin ägare att ”kommendera”. Arbetet är dock fortfarande att se som det riktiga måttet på bytesvärdet. Smith förklarar vidare:

”But though labour be the real measure of the exchangeable value of all commodities, it is not that by which their value is commonly estimated. It is often difficult to ascertain the proportion between two different quantities of labour [...]. In exchanging indeed the different productions of different sorts of labour for one another, some allowance is commonly made for both. It is adjusted, however, not by an accurate measure, but by the higgling and bargaining of the market, according to that sort of rough equality which, though not exact, is sufficient for carrying on the business of common life.” (Smith, 1976:35)

Smith menar alltså att även om arbete är den verkliga måttstocken kommer det på grund av olika svårigheter (jmf transformationsproblematiken) inte att användas för att uppskatta värdet av en vara på marknaden.

”It is more natural to estimate [the commodity's] exchangeable value by the quantity of some other commodities than by that of the labour which it can purchase. (Smith, 1976:39)

Andra marknadsmekanismer tar över och pengar introduceras. Smith förklarar att även då arbetskraft är värdets måttstock så kommer det, i och med att byteshandeln avtar under kapitalism, att vara pengar som så småningom fungerar som handelsvara. Varor kommer i allt högre utsträckning inte längre att bytas mot andra varor utan mot pengar. En varas bytesvärde kommer då också att uppskattas i monetära termer, men Smith påpekar att arbetet, nyttjandet av pengar som bytesmedel till trots, kommer att vara grunden; något att återvända till för att uppskatta och jämföra varor:

” Labour alone [...] is [the commodity's] real price; money is their nominal price only.” (Smith, 1976:37).

I detta stadié verkar Smith anser att det verkliga värdet i en vara är arbetet. Men även detta är en omstridd tolkning som, enligt många forskare, måste förstås i sin tidsmässiga kontext. ”That labor is the foundation and essence of wealth is nothing more than a product of time, a convenient weapon against mercantilist thinking” (Blaug, 1978:54). Samma formulering finns hos Meek: ”it appears as if Smith not regarded this idea of labour as 'the true measure of value' – an idea quite frequently to be met with in the work of eighteenth-century writers – as anything very much more than a convenient weapon to use against Mercantilists” (Meek, 1956:51) Enligt Meek uppfattar Smith värde som ett attribut, skänkt till en vara på grund av att den är en produkt av arbete, och på detta sätt kan arbetet ses som ”the source or origin” till alla

värden. Men detta implicerar inte att arbetet konstituerar värdet, utan det *förklarar* enbart vad som är ursprunget till att varan *har* ett bytesvärde överhuvudtaget – arbetet värdesätts av andra, som inte kan utföra det själv. Vad som reglerar och bestämmer *hur mycket* byteskraft varan besitter är dock inte per definition arbetsrelaterat (Meek, 1956:62). Låt oss gå vidare och se hur Smith diskuterade detta problemområde.

För att finna vad som reglerar en viss varas värde måste man, enligt Smith, fastslå hur värde kan mätas. Smith sökte efter “a circumstance which can afford [a] rule for exchanging [commodities] for one another” (Smith, 1976:53). Även här blir Smiths ambivalens mellan nedlagt och kommenderat arbete tydligt. Generellt sett brukar Smith förespråka att kommenderat arbete reglerar värdet i varan, men i vissa passager förefaller Smith fortfarande vilja föra nedlagt arbete till värdebesättnande:

“ [...] it cost a greater quantity of labour to bring the goods to the market. When they were brought thither, therefore, they must have purchased or exchanged for the price of a greater quantity” (Smith, 1976:252)²⁴

Dock har Smith, som tidigare konstaterats, istället valt att göra den mängd arbete som varan innebär förfogande över (kommenderat arbete) till den riktiga värdemätaren på en vara. I varje samhälle beror alltså det verkliga värdet av en vara på hur mycket arbetskraft den tillåter innehavaren att förfoga över. (Smith, 1976:39)

Men detta är inte tillräckligt, ty om nerlagt arbete skulle göras till regleringsprincip för kommenderbart arbete så krävs att dessa korrelerar vid undersökning av en viss vara,

---

²⁴Se även Smith, 1976:37; Smith, 1976:189

samt att kvantiteten av de båda för en viss vara skulle vara samma. Detta tillstånd gäller enbart i de tidiga samhällsstadier, som visas nedan.

Många menar att denna distinktion mellan olika typer av arbete, och även det slutgiltiga valet av kommenderbar snarare än nerlagd arbetsmängd som värdemätare, är något som bidragit till att göra Smiths teori mer omstridd än nödvändigt. Meek menar dock att Smith gjort ett logiskt val med utgångspunkt i ett kapitalistiskt samhälle där arbetskraft har blivit en vara bland andra (Meek, 1956:65). Det stämmer förvisso, konstaterade Smith, i de förkapitalistiska samhällsstadier då nedlagt och kommenderbart arbete tenderar att sammanfalla. Låt oss, innan vi går vidare in på prismekanismer, backa några steg i samhällsutvecklingen för att få rätsida på vilken roll arbetet spelar ur andra aspekter. Varför sammanfaller nedlagt och kommenderbart arbete på den här nivån men inte senare? Och vem äger arbetet och därmed varans värde? Om det relativt outvecklade samhället skriver Smith:

”In [the] early and rude state of society which precedes both accumulation of stock and the appropriation of land, the proportion between the quantities of labour necessary for acquiring different objects seems to be the only circumstance which can afford any rule for exchange [...]. In this state of things, the whole produce of labour belongs to the labourer; and the quantity of labour commonly employed in acquiring or producing any commodity is the only circumstance which can regulate the quantity of labour which it ought commonly to purchase, command, or exchange for” (Smith, 1976:53-4)

Arbetaren äger fullt ut sitt arbete i detta stadium, vilket innebär att det nerlagda arbetet är arbetarens och det är även det nedlagda arbetet som kan bytas mot (kommendera över) andras nedlagda arbete. Smith tar jägarsamhället som utgångspunkt och konstaterar att :

“[...] it usually costs twice the labour to kill a beaver which it does to kill a deer. It is natural that what is usually the produce of two days or two hours labour should be worth double of what is usually the produce of one day or one hour's labour.”
(Smith, 1976:53)

Detta är dock tänkt att representera just de förkapitalistiska stadierna och är som Blaug konstaterar konstruerat enbart för att visa att ”exchange value of a commodity in the real world cannot be determined simply by labor expended on its production” (Blaug, 1978:40). Vad händer då när samhället utvecklas? Med det kapitalistiska ägandets intåg förändras produktionsprocessen och därmed värdeskapandet. Det värde som skapas kan här delas upp i två delar, där en betalar löner och en är profit. Värdet tillhör alltså inte längre arbetaren utan även den som anställt honom. När kapitalismen inträder kommer alltså en extra faktor, som inte fanns under stadiet med allmänt ägande, att påverka priset (Smith, 1976:55).

Låt oss här göra en avstickare och undersöka kapitalackumulationens funktion i samhället. Redan i *Lectures* (Cannan, 1896:180) beskriver Smith vad han kallar “natural balance of industry”. Han var då förmodligen inte medveten om den centrala roll kapitalackumulationen spelade för detta begrepp. Men i *Wealth of Nations* finns denna kunskap tydligt med och han beskriver där hur investeringar är nödvändiga för att den totala produktionen i landet ska öka. Han beskriver detta på följande sätt:

“ The annual produce of the land and labour of any nation can be increased in its value by no other means, but by increasing either the number of its productive labourers, or the productive powers of those labourers who had before been employed. [...] In either case an additional capital is almost always required.”
(Smith, 1976:325)

Denna mekanism för kapitalackumulation kan ses som en konkretisering av begreppet “den osynliga handen” (Meek, 1956:58), genom vilken samhällets resurser fördelas till det mest gynnsamma användningsområdet. Även om själva begreppet “den osynliga handen” inte nämns kan det alltså, som tidigare antytts, ses som ett centralt tema i boken. Kapitalackumulationen verkar på tre sätt. För det första leder det till en avsevärd inkomstökning över tid²⁵, för det andra leder den till paretooptimal allokering av kapital²⁶ och för det tredje leder den till paretooptimalitet även gällande allokering av resurser²⁷.

Från detta resonemang härleds alltså varför även profit och sedemera även jordränta är delar av värdet. I ”det mest utvecklade av samhällen” introducerar Smith den tredje

---

²⁵“This capital has been silently and gradually accumulated by the private frugality and good conduct of individuals, by their universal, continual, and uninterrupted effort to better their own condition. It is this effort, protected by law and allowed by liberty to exert itself in the manner that is most advantageous, which has maintained the progress of England towards opulence and improvement in almost all former times, and which, it is to be hoped, will do so in all future times” (Smith, 1976:327-8)

²⁶“Every individual is continually exerting himself to find out the most advantageous employment for whatever capital he can command. In his own advantage, indeed, and not that of the society, which he has in view. But the study of his own advantage naturally or rather necessarily leads him to prefer that employment which is most advantageous to the society.” (Smith, 1976:419)

²⁷“The person who employs his stock in maintaining labour, necessarily wishes to employ it in such a manner as to produce as great a quantity of work as possible. He endeavours, therefore, both to make among his workmen the most proper distribution of employment, and to furnish them with the best machines which he can either invent or afford to purchase. His abilities in both these respects are generally in proportion to the extent of his stock, or to the number of people whom it can employ.” (Smith, 1976: 259)

priskomponenten: jordräntan – betalning till markägaren för nyttjande av marken (Smith, 1976:55ff). Jordränta är i detta resonemang inte att se som någon form av ersättning för förbättring av marken, eller på något sätt relaterad till arbetsinsatsen, utan är att se som “naturally a monopoly price” som jordägarna ånjuter i egenskap av ägare till en lagskyddad del av den begränsade jordtillgången. Deras hyesgäster, kapitalisterna, är då skyldiga att betala jordägaren hyra och de har möjlighet att göra det därför att varorna som de producerar på jordytan är tillräckliga för att ersätta såväl arbetaren för hans arbetsinsats, som jordägaren för dennes upplåtande av mark. Inte heller kapitalisternas betalning, profiten, är relaterad till deras arbetsinsats.

Även Meek konstaterar att denna syn på arbetet som determinant är ett förhållande som för Smith upphör när samhällsproduktionen, likt idag, sköts av ”dependent labourers under the direction of a capitalist master” (Meek, 1956:70). När en individ ackumulerat tillräckligt med kapital kommer han att anställa driftiga människor vilka han ger material och verktyg, för att göra profit på att sälja deras produkten av deras arbete (Smith, 1976:54). Under dessa förutsättningar måste varans pris alltså vara högre än arbetarens lön och materialkostnaden för att kapitalisten ska vilja investera. Alla involverad i produktionsprocessen kommer då att få dela på resultatet:

”In this state of things, the whole produce does not always belong to the labourer” (Smith, 1976:55)

I detta utvecklade samhälle är alltså priset, men även värdet, att se som uppbyggt av flertalet komponenter.

“This primitive statement of the labour theory of value no longer applies in a society in which capitalists and landlords demand profits and rents. Thus, ‘in every improved society, all the three [wage, profit and rent] enter ... as component parts, into the price of ... commodities’” (Smith, 1976:vol I:56).

Priset som representerar värdet distribueras alltså till vardera arbetaren, kapitalisten och jordägaren. Smith kommer här efter in på att försöka klargöra vilka mekanismer som styr pris och värde. Smith skriver om pris:

“The real price of everything, what every thing really costs to the man who wants to acquire it, is the toil and trouble of acquiring it”
(Smith, 1976:34)

Det riktiga priset, alltså marknadspriset, är alltså även beroende av tillgänglighet, eller ”the toil and trouble of acquiring”. Vilka mekanismen, mer precist, styr detta pris och vilken relation har marknadspriset till det naturliga värdet? Framförallt, vad gör att marknadspriset tenderar att rotera kring det naturliga priset. Låt oss först klargöra begreppen. Det *naturliga* priset är det långsiktiga priset som en vara erhåller när alla faktorerna får naturlig avkastningsnivå (Hollander, 1973:117).

”When the price of any commodity is neither more nor less than what is sufficient to pay the rent of the land, the wages of the labour, and the profits of the stock employed in raising, preparing, and bringing it to the market, according to their natural rate, the commodity is then sold for what may be called its natural price.” (Smith, 1976:62)

*Marknads*priset är å andra sidan det pris som sätts av marknadens individer i ett samspel beroende på komponenter som tillgång och efterfrågan²⁸. Marknadspriset kan vara under, över eller lika med det naturliga priset. Smith uttrycker det som så:

“The market price of every commodity is regulated by the proportion between the quantity which is actually brought to the market and the demand of those who are willing to pay the natural price. [...] Such people may be called effectual demanders” (Smith, 1976:63)

Den effektiva och inte den absoluta efterfrågan är det intressanta, av förståeliga orsaker.

”[An effectual demand] is different from the absolute demand. A very poor man may be said in some sense to have a demand for a coach [...] but his demand is not an effectual demand, as the commodity can never be brought to the market in order to satisfy it [...]. It is the interest of all those who employ their land, labour, or stocks, in bringing any commodity to market, that the quantity never should exceed the effectual demand; and it is the interest of all other people that it never should fall short of that demand. (Smith, 1976:63)

I samma kapitel ägnar Smith sig åt en studie av tillgångssidan och olika former av oelasticitet som orsakar prisfluktuationer. Sådana faktorer är bland annat handelshemligheter (trade secrets), lägesfördelar (site advantage of soil) och statliga monopol (Smith, 1976:69). Hur väl det faktiska priset (marknadspriset)

²⁸Vi ser här att Smiths naturliga pris och marknadspris motsvarar Marshalls priser på lång och kort sikt.

korresponderar med det naturliga priset över tid visar sig här vara en funktion av tillgångssidans elasticitet. Beroende på denna variabel kommer priserna att approximera kostnaden mer eller mindre snabbt²⁹ (Smith, 1976:98).

Hur kommer det sig då att marknadspriset kretsar kring det naturliga priset? Smith förklarar att när marknadspriset är högre än kostnaden antyder det att arbetet är väldigt högt värderat. Som en konsekvens av detta kommer det att ske ett inflöde av arbetskraft till denna bransch, eftersom arbetarna ser möjlighet till större avkastning på sitt nerlagda arbete. Detta innebär i sig en större output och prisfall tillbaka till jämviktsnivå (dvs kostnadsnivån). Om marknadspriset å andra sidan är under den naturliga nivån så kommer arbetskraften att lämna tillverkningen och priset kommer därför åter att stiga till den naturliga nivån (Cannan, 1897:178).

Avslutande diskussion – Smith i den värdeteoretiska diskussionen

Det finns, förutom invändningar mot Smiths stringens, eller påpekanden om att hans värdeteori skulle ha stora brister, även en del forskare som menar att Smith bör ses som en föregångare till den arbetsvärdelära som Marx senare skulle utveckla. Arbetsvärdeläran låter sig inte enkelt definieras, men den formuleras ofta i linje med ett antal fundamentala begrepp. Dobb menar att arbetsvärdeteori är ”an expression of the idea that fundamental relationships into which men enter with one another in the field of production ultimately determine the relationships into which they enter in the field of exchange” (Dobb, 1973: 39). Marx ansåg att ”[i]n principle, there is no exchange of products but there is the exchange of the labour which co-operates in production. The mode of exchange of products depends upon the mode of exchange of the productive forces” (Marx, 1995:65-6). Han menade att under vissa historiska

---

²⁹Liksom Ricardo begränsade Smith kostnadsprincipen till de fall då tillgångssidan kan ökas för att möta en ökad efterfrågan.

perioder kommer värdelagarna att fungera ”direkt” och nerlagt arbete kommer att direkt korrelera med priset (Marx, 1954:1:3-4), medan värdelagarna under andra perioder kommer att fungera indirekt, vilket innebär att den relativa mängd nerlagt arbete som finns i en vara kommer att, om än inte vara exakt överensstämmande med jämviktspriset, ändå vara det som ytterst bestämmer detsamma (Marx, 1954:3:194-5). Meek har istället en syn på arbetsvärdeteori där individer i en fortgående process är, i ett samhälle med arbetsdelning, beroende av varandra för att byta produkterna av sina respektive arbeten. En sådan kontinuerlig utveckling ger för handen att produkterna, för att kunna bytas, måste kunna värderas på ett objektivt sätt mot en objektiv måttstock. Om slutsatsen att denna måttstick i ”hög”³⁰ utsträckning kan sägas vara arbetet i sig bör teorin i fråga härledas till arbetsvärdeteoretikernas skola.

Kan då Smith sägas mena detta? För Blaug är svaret otvetydigt: ”It is clear that [Smith] had no *labor* theory of value, meaning by that the proposition that commodities exchange at ratios which are the reciprocals of the quantity of labor expended in their production, including the labor embodied in the capital goods the laborers make use of” (Blaug, 1978:40). Förvisso finns det likheter mellan Smith och Marx, menar Blaug. Båda avfärdar tanken på att det skulle finnas en koppling mellan 'productive' arbetskraft och 'useful' arbetskraft. Marx använder sig också av Smiths teorier om produktivt arbete (Blaug 1978:56), men konceptet spelar en betydligt större och viktigare roll i *Capital* än i *Wealth of Nations* (Blaug, 1978:289). Blaug menar vidare att Smiths förvirring kring begreppet ”kommenderbart arbete” måste tas som ett argument *mot* en arbetsvärdeteori. Det är inte möjligt, som vissa forskare – i sin iver att få Smith till arbetsvärdeteoretiker – påstår, att Smith skulle ha förväxlat priset på

---

³⁰Det är förstås mycket på grund av dylika relativa begrepp (“hög utsträckning”) samt olika begreppsdefinitioner som konflikter huruvida någon är företrädare en arbetsvärdeteori eller inte uppstår. Det forskare X tolkar som “hög utsträckning” kan för forskare Y framstå som inte varande tillnärmelsevis nog för att kalla en viss skola arbetsvärdeteoretisk.

nerlagt arbetet i en vara med arbetskostnaden i den samma. Smith kan därför inte heller sägas formulera någonting som kan liknas vid en arbetsvärdeteori.

Blaug (1978:54) menar också att det inte är möjligt att få Smith till arbetsvärdeteoretiker utan att samtidigt mista den distinkta betydelsen i de begrepp som används. För att få Smith till en föregångare till Marx krävs att begreppen vidgas, vilket i sin tur gör att de går samman, blir oklara och svåra att särskilja. Enligt Blaug går det inte att finna en enhetlig bild av Smith som visar huruvida denne är arbetsvärdeteoretiker, varför slutsatsen måste bli att han *inte* är det (Blaug, 1978:66).

Meek verkar vid första anblicken hålla med Blaug. Han börjar med att konstatera att "[...] the only possible interpretation of his statement [is] that wages, profit and rent are the three original sources [...] of all exchangeable value" (Meek, 1967:71). Eftersom Smith inte har en efterfrågebaserad teori bör hans värdeteori kategoriseras som kostnadsbaserad, och kanske då snarast en produktionskostnadsteori. Som sådan har den en del brister, som främst härstammar från Smiths beslut att använda "commanded labour as the real measure of value" (Meek, 1956:78). Men, menar Meek, detta är inte tillräckligt för att avfärda Smith som marxistisk föregångare. Att Smith inte hade en arbetsvärdeteori per definition, innebär inte att det inte finns viktiga element i Smiths forskning som tyder på tankebanor mot arbetsvärde (Meek, 1956:170). Arbetsvärdeteorin har ett så stort arv från Smith, menar Meek, att det vore absurt att påstå att det är något som Smith helt skulle ha avfärdat. När Smith hade visat att priser på sikt, och på en konkurrensutsatt marknad, är lika med produktionskostnaden inklusive gängse profitkvot, varför fortsatte han då att undersöka vad som reglerade kostnaden i produktionen i sig själv? (Meek, 1956:32) Enligt Meek är själva frågeställningen skäl nog att placera Smith bland arbetsvärdeteoretikerna. Bland annat det faktum att Smith överhuvudtaget ställde

frågan om i vilken utsträckning arbetet påverkade priset ska tas som intäkt för det vägröjande Smith gjorde, i första hand för Ricardo – men senare även för Marx (Meek, 1956:81).

Hollander menar även han att det finns likheter mellan Marx och Smith, även om han är av åsikten att dessa likhet fått betydligt mer uppmärksamhet än de förtjänar (Hollander, 1973:117). Det mest intressanta är här Smiths utökande av den fysiokratiska överskottsteorin till att gälla alla sektorer. Smith väljer att förklara sin teori med utgångspunkt i det enklaste samhället med en enfaktorsmodell och går därefter vidare till mer komplexa samhällsbyggnader, vilket förvisso har pedagogiska förtjänster, men det har även bidragit till tolkningsproblem. Det kanske främsta exemplet på detta är frågan huruvida profit och jordränta är att se som deduktioner av produktens arbetsvärde eller som ett utökat värde. Är profit på kapital samt jordränta i *Wealth of Nations* att se som en generell inkomstklass? Hollander är övertygad om att Smith menar att profit och jordränta är att se som utökat värde (Hollander, 1973:117). Men han drar av detta vidare implikationer: om dessa faktorer innebär ett utökat värde är detta något som ägaren måste få behålla. Ett ställningstagande mot fördelningspolitik, alltså något som man sällan förknippar med marxism. Smith förespråkade ingen konfiskering av egendom eller någon form av intrång på det privata ägandet (Hollander, 1973:319). Han konstaterade snarare motsatsen, att “civil government, so far as it is instituted for the security of property, is in reality instituted for the defence of the rich against the poor, or of those who have some property against those who have none at all” (Hollander, 1973:318). Den uppmärksamhet som givits Smiths eventuella arbetsvärde och arbetsvärdelära är därmed också, i Hollanders ögon, oberättigad.

Ytterligare invändningar, eller bevis för att Smith har en marxistisk grundsyn, har sökts i samhällsprocessen. Smith ansluter sig ofta i *Lectures* till vad som närmast skulle

kunna kallas en historiematerialistisk ansats. För att förstå samhällsstrukturen vid ett givet tillfälle måste man, enligt Smith, först förstå produktion och utbyte och för att förstå lagar och stat måste man ha förståelse om ägandestrukturen (Cannan, 1896:348). Detta har ansetts vara en viktig faktor i Marx utveckling av en arbetsvärdeteori under 1800-talet, där arbetsvärdeteorin kan ses som en konkret tillämpning av de fundamentala idéerna bakom historiematerialismen (Saville, 1954:113).

Kauder (1953) har också försökt påvisa att Smiths tankar kan karakteriseras som arbetsvärdeteoretiska genom att ta hjälp av värdeparadoxen. Genom att påvisa att vatten har en hög nytta, eller till och med är livsviktigt, men ett lågt pris försöker han visa att dess värde snarare bestäms av arbetet i framställningen än nyttan. Smith skulle därför inte vara nyttovärdeteoretiker.

Som vi har sett finns förvisso till synes inkonsekventa inslag i Adam Smiths värdeteori, men dessa förklaras delvis av de avgränsningar, såsom valet av kommenderbart arbete eller valet att förklara modellen utifrån en enfaktorsekonomi, Smith gjort i sina studier. Därigenom faller en del av den kritik som riktats mot Smiths värdeteori som innehållande kontradiktoriska element. Vad som således är intressant att diskutera är hur Smiths värdeteori bör klassificeras, dvs huruvida den bär främst arbetsvärdetypiska drag eller har stora likheter med andra traditioner inom värdeteorilära. Som vi sett finns försöka att ”vinna över” Smith till en snarast marxistisk arbetsvärdeteoretisk tradition, men dessa faller delvis på sin stora spridning och oförmåga till att ge en samlad bild. Att arbete var ett viktigt inslag i en värdeteori under den tiden Smith var verksam, samt tiden dessförinnan, såg vi i den historiska tillbakablicken. Att det även var en del i Smiths teori är således inte speciellt märkligt. Baserat på vad som hittills framkommit om Smith är det alltså svårt att dra slutsatsen

att han skulle vara arbetsteoretiker. Att påvisa, med Meeks ord, att en "tillräckligt hög" grad av arbete kan tolkas in i Smiths arbete är alltså ett ämne för fortsatt forskning och rymms inte inom ramen för denna studie.

Litteraturlista:

Aristoteles. *Etica* (a) Ur Ross, W.D. (ed.) *The Works of Aristotle, Vol I.* (1950) London: Oxford University Press

Aristoteles. *Retorica* (b) Ur Ross, W.D. (ed.) *The Works of Aristotle, Vol I.* (1950) London: Oxford University Press

Aristoteles. *Topica* (c) Ur Ross, W.D. (ed.) *The Works of Aristotle, Vol I.* (1950) London: Oxford University Press

Aristoteles. *Politica* (d) Ur Ross, W.D. (ed.) *The Works of Aristotle, Vol I.* (1950) London: Oxford University Press

Blaug, Mark. *Economic Theory in Retrospect.*(1978). Cambridge: Cambridge University Press.

Cannan, Edwin. *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms, delivered in the University of Glasgow by Adam Smith.* (1896) Oxford: Clarendon Press

Cantillon, Richard. *Essai sur la nature du commerce en general* (1755)

Dobb, Maurice. *Political economy and Capitalism. Some essays in economic tradition.* (1960) Second revised ed. London: Routledge & Kegan Paul

Dobb, Maurice. *Theories of Value and Distribution since Adam Smith: Ideology and Economic Theory.* (1973) Cambridge: Cambridge University Press

Fitzgibbon, Athol. *Adam Smith's System of Liberty, Wealth, and Virtue: The Moral and Political Foundation of the Wealth of Nations.* (1995) New York: Oxford University Press

Gordon, Barry. *Aristotle and the development of Value Theory* (1964) The Quarterly Journal of Economics, Volume 78, Number 1.

Gray, Alexander & Thompson, A. *The Development of Economic Doctrines.* (1963) New York: Wiley Press.

- Grice-Hutchinson, Marjorie. *The school of Salamanca* (1952). Oxford: Claredon Press
- Haakonsen, Knud. *The science of a legislator* (1981) Cambridge: Cambridge University Press
- Hayek, Friedrich. *Law, Legislation and Liberty*. (1979) London: Routledge & Kegan Paul
- Heilbroner, Robert. *Utopister och samhällsordnare*. (1959). Stockholm: Natur och Kultur
- Higgs, Henry. *Life and work of Richard Cantillon*. (1959) The Library of Economics and Liberty
- Hollander, Samuel. *The Economics of Adam Smith*. (1973). London: Heinemann Educational Books
- Kauder, Emil. *Genesis of the Marginal Utility Theory: From Aristotle to the End of the Eighteenth Century*. (1953). Economic Journal No 63, September
- Locke, John. *Two treatises of government*. Second Book. (1998). New York: Oxford University Press,
- Macfie, A.L. *The Individual in society - Papers on Adam Smith*. (1967) London: George Allen & Unwin
- Marx, Karl. *Capital*. (1954). Moscow : Foreign Languages Publishing House
- Marx, Karl. *Poverty of Philosophy*. (1995). New York: Prometheus books
- Meek, Ronald. *Studies in the Labour Theory of Value*, 2nd ed. (1956), New York and London: Monthly Review Press.
- Mizuta, Hiroshi and C. Sugiyama (eds), *Adam Smith: International Perspectives* (1993). Bristol: Thoemmes Press
- Mizuta, Hiroshi. *The Dictionary of Eighteenth-Century British Philosophers* (1999) Bristol: Thoemmes Press

- Otteson, James. *The Recurring Adam Smith Problem*. History of Philosophy Quarterly 17, 1 (January 2000)
- Pribram, Karl. *A History of Economic Reasoning* (1983) Baltimore: John Hopkins University Press.
- Quesnay, Francois. *Tableau Economique* (1970) New York: Bergman Publisher
- Ricardo, David. *Principles of Political Economy and Taxation ur The Works and Correspondence of David Ricardo*. ed. Piero Sraffa. (1951) Cambridge: Cambridge University Press
- Robertson&Taylor. *Adam Smith's Approach to the Theory of Value* The Economic Journal. June 1957.
- Ross, Ian Simpson, *The Life of Adam Smith* (1995). Oxford: Claredon Press
- Rothschild, Emma. *Economic Sentiments: Adam Smith, Condorcet and the Enlightenment*. (2001) Cambridge: Harvard University Press
- Saville, John. *Democracy and the Labour Movement* (1954) London: Lawrence & Wishart
- Schumpeter, Joseph A. (1954) *History of Economic Analysis*. New York: Oxford University Press
- Sewall, H. R., *"The Theory of Value before Adam Smith*, (1981) Third Series, American Economic Association, vol. II, no. 3
- Skinner, Andrew S. and T. Wilson (eds), *Essays on Adam Smith* (1976). Oxford: Claredon Press
- Smith, Adam. *An Inquiry Into the Nature and Causes of The Wealth of Nations*. (1976) Chicago: University of Chicago Press
- Smith, Adam. *The Theory of Moral Sentiments* (1982). Indiana: Liberty Fund, Inc
- Sraffa, P. *Production of Commodities by Means of Commodities. Prelude to a Critique of Economic Theory*. (1960). Cambridge: Cambridge University Press.
- Viner, Jacob. *Adam Smith and Laissez-Faire i Adam Smith 1776-1926* (1928) Chicago: University of Chicago Press

Witzum, Amos. *A study into Smiths conception of the Human character: Das Adam Smith Problem revisited* (1998) Cambridge: Cambridge University Press

Zúñiga, Gloria L. *Scholastic Economics: Thomistic Value Theory*. (1997) Religion & Liberty, Volume 7, number 4

Bilaga 1 – Biografi

Adam Smith föddes 1723 och växte upp i ett Skottland som präglades av de tidigare stadierna av upplysningstiden. Tidigt visades prov på en studiebegåvning utöver det vanliga och redan som 14 åring började Smith läsa vid Universitetet i Glasgow. Hans kom där i kontakt med såväl fysik som matematik men även den filosofiska inriktning som kom att prägla en stor del av Smiths människosyn och dess dygder i TMS. En blomstrande ekonomi och livlig handel påverkade säkerligen Smiths inställning till frihandel och näringsliv.

36 år gammal anlätades Adam Smith som resande lärare (reformator) till dåvarande Duke of Buccleuch för att följa med på en Grand Tour Europé. Anställningen var en direkt följd av den berömmelse han rönt efter publiceringen av *The Theory of Moral Sentiments* och kanske den mest betydelsefulla effekten av boken för Smith personligen. Smith sa omedelbart upp sig från sin position som professor i moral filosofi vid Glasgow Universitet. På många sätt är dessa händelser banbrytande för Smiths fortsatta forskningsliv. Sällskapet anlände Paris den 13 februari 1764 och var efter de fortsatte till Toulouse där de stannade i 18 månader. Två månader i Geneve gav Smith möjligheten att möta och diskutera med Voltaire flertalet gånger. Vintern 1765-66 återvände Smith och hans student till Paris för att tillbringa återstoden av sin Grand Tour där. Ekonomer och filosofer som Quesnay, Turgot, Helvetius och D'Holbach kom att ingå i den ständigt utvidgande krets av Europas främsta intellektuella som Smith umgicks i. Smith, som under resans inledning känt sig ganska uttråkad av sällskapet, kom att knyta intressanta kontakter som många senare skulle komma att påstå för alltid förändrade Smiths idéer och filosofi.

I november 1766 återvände resenärerna till London, i sällskap med fyra lådor böcker inklusive utkastet till vad som skulle komma att bli Smiths mest kända bok *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Denna publicerades dock först 10 år senare, 1776. Smith har under denna period ett rikt sällskapsliv, med bland annat veckovisa middagsmöten med ”The Oyster Club” och extensiv korrespondens med bland annat David Hume. Smith slutar aldrig reflektera, omvärdera och ifrågasätta. Han avlider 67 år gammal i sitt hem och den som besöker Canongatekyrkogården i Edinburgh kan på gravstenen läsa ”Här vilar Adam Smith, författare till *Wealth of Nations*”³¹.

---

³¹Heilbroner, 1959:65